

UDK 811.163.6'367.63

Ada Vidovič Muha

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

ada.vidovic-muha@guest.arnes.si

PROPOZICIJA V FUNKCIJSKI STRUKTURI STAVČNE POVEDI –
VPRAŠANJE BESEDNIH VRST
(POUDAREK NA POVEDKOVNIKU IN ČLENKU)

Funkcijska struktura stavčne povedi je dvodelna: temelji na propoziciji kot slovarkem segmentu, sestavljenem iz endogenih leksemov, katerih izrazna podoba je skladno z njihovo leksemkostjo sekundarna, v ospredje stopa denotat, in modifikaciji kot slovničnem segmentu. V tem smislu je mogoče propozicijo razumeti kot vozlišče leksikalnega pomena na eni strani in potencialnega pomena stavčne povedi na drugi. – Besednovrstni status povedkovnika kot propozicijske sestavine ureja zloženi glagol kot refleks zloženega povedka.

Ključne besede: kategorialna pomenska sestavina, kategorialna slovnična lasnost, propozicija, modifikacija, prosti glagolski morfem, zloženi glagol

Functional structure of a complete (clausal) sentence is two-part: it is based on the proposition as a lexical (dictionary) segment consisting of endogenous lexical items whose formal manifestation is—in accordance with their lexical nature—secondary (the denotation is at the forefront), and on modification as the grammatical segment. In that sense, the proposition may be understood as a nexus of the lexical meaning on the one side and of the potential meaning of a complete sentence on the other. – Derivational status of the predicative as a propositional component is controlled by the complex verb as a reflection of the complex predicator.

Keywords: categorial semantic component, categorial grammatical attribute, proposition, modification, free verbal morpheme, complex verb

1 Pobuda za aktualiziranje razmisleka o besednih vrstah izhaja iz dejstva, da gre znotraj slovenskega slovničnega pa tudi slovarskega prostora še vedno za nezadostno dorečenost kriterijev njihove opredelitve, kar se izrecno kaže zlasti v zvezi s povedkovnikom in členkom. Posledično je to dejstvo razvidno v aktualnih slovarjih kot neskladnost rešitev zlasti teh dveh besednih vrst.

1.1 Da je za besedne vrste nasploh potreben uvid v skladenjskofunkcijsko strukturiranje jezika, dokazuje dejstvo, da se je tudi v evropskem jezikoslovju problematika zlasti povedkovnika pa tudi členka kot nestavčnočlenske besedne vrste odprla šele z uveljavitvijo funkcijskopomenskega, tudi razvrstitvenega (distribucijskega) strukturalnega jezikoslovja tako na slovnični kot slovarski ravni.¹ Celovito razumevanje besednih vrst s stavčnočlenskega vidika zahteva poznavanje specifičnega na-

¹ Členke in povedkovnike uvršča med »novejše« besedne vrste tudi Slovnica češčine 2 (ČM 2, 1986, 18), vendar brez utemeljitve.

bora kategorialnih slovarskih lastnosti – kategorialnih pomenskih sestavin torej, in kategorialnih slovničnih lastnosti. Prepoznavnost sekundarne stavčnočlenske funkcije besednih vrst je mogoča s prepoznavanjem spreminjanja teh dveh naborov. Nič čudnega torej, da je prva izdaja SSKJ v tem smislu vsaj eksplicitno nedorečena.²

1.2 Zapletenost vprašanja opredelitve členka zlasti v razmerju do drugih besednih vrst dokazuje *Slovar slovenskih členkov*³ Andreje Žele (dalje SSČ). Namreč izkazalo se je, da prav ta slovar s svojim široko zastavljenim heterogenim gradivnim naborom in preskopim, glede slovarja konceptualno premalo razčlenjenim uvodom posredno odpira problematiko besednih vrst⁴ v smislu njihove vgrajenosti tako v besediščni korpus jezika – slovar, kot v izhodiščno minimalno stavčnopovedno besediščilo. Tako se nam neposredno izpostavlja vprašanje jasnega metodološkega izhodišča, ki bi razmejilo razumevanje členka zlasti glede na medmet, se pravi poleg členka še eno modifikacijsko besedno vrsto, povedkovnik, prislov notranjih in zunanjih okoliščin, pa tudi samostalnik, pridevnik, veznik. Skratka odprl je vprašanje orientacijske točke osmišljanja besednih vrst, natančneje – njihove funkcije v jeziku. Gre namreč za pomemben segment tudi koncepta Novega Slovarja slovenskega knjižnega jezika, ki zahteva jasno odločitev za takšne vrste metodologijo, ki omogoča argumentirano utemeljitev izbire izvedbenih meril, in potem, kar je prav tako pomembno, njihovo razvidno ohranitev skozi celotno analitično pot.⁵

Ob tem pa je potrebno imeti v zavesti, da je SSČ prvi tovrstni slovar v slovenskem prostoru; tudi v širšem evropskem prostoru so slovarji členkov izjemni (npr.

² To seveda ne pomeni, da SSKJ zlasti povedkovnika ni prepoznal kot posebne funkcije znotraj stavčne povedi (Kozlevčar 1968); o »predikativu« v ruščini piše svoji slovnici F. Jakopin (1968, 333–36) s predstavitevjo pomenskih skupin za ruščino; sicer pa jih Isačenko že l. 1954 (362–63) navaja kot primer za slovenščino pet, in sicer *treba, všeč, lahko, pog. žiher, res*.

³ Avtorica ohranja v slovnica, učbenikih, slovarski tradiciji uveljavljeno, se pravi ustaljeno dvojnično ime *členek za partikulo*. Izraz *členica* se verjetno prek pravopisnega slovarja vnaša v 2. izdajo SSKJ, vendar nedosledno. Še posebej za terminologijo z obvestilnostjo kot temeljno funkcijo velja merilo ustaljenosti.

⁴ Hvale vredno bi bilo, če bi R. Grošelj v svojem kritičnem prispevku (2015, 269–81) storil vsaj prvi korak k reševanju »odprt[ega] problemsk[ega] polj[a] v slovenskem jezikoslovju [v zvezi z] besednovrstno kategorizacijo« (275) npr. tako, da ne bi samo opisoval Kempgenovih »kriterijev« – »funktionalnih, distribucijskih, pogostnostnih, skladijskih, pomenskih in oblikoslovnih« (270) – ampak bi jih skušal tudi povezati v smiselni koncept. S tem bi mu skladijski v zvezi funkcijskim (funktionalnim?) »glede na položaj besed v višji skladijski enoti, stavku« izločil stavčne člene; ti bi mu osmislili oblikoslovnih kriterij, kjer gre, upam, za skladijsko morfematiko, pa tudi pomenski kriterij, če gre za pomen stavčnih členov; sicer je nabor kategorialnih pomenskih sestavin ob zgledu »hiša« (271) posredno pojasnilo, da gre za slovarski pomen propozicijske, torej stavčnopovedne sestavine. Tudi predvidljiva razvrstitev (distribucija) se pojavlja, kolikor vemo, že od Breznika znotraj stavčnočlenske problematike. – Ker je jezik systemska struktura z med seboj tako povezanimi prvinami, da je ta sistem kljub notranji dinamiki trden (zaenkrat tudi še slovenski), je smiselno v raziskovanju izbrati metodo, ki te povezovne prvine išče in jih poskušati opredeliti. – Če bi odmislili Kempgenov pogostnostni kriterij in namesto časa upoštevali relevantnost koncepta, bi morali h »ključn[emu] slovničn[emu] del[u]« (275) v dr. pol. 20. stol. Bajčevi, Kolaričevi, Ruplovi in Šolarjevi slovnici dodati še Breznikovo iz 1916. leta – slovenistika s svojo besednovrstno problematiko niti ni tako na slabem.

⁵ Tu gre seveda za vzpostavitev leksikoloških načel in njihovo dosledno apliciranje v leksikografsko analizo takšnega gradivnega korpusa, ki verodostojno odslkava neponarejeno jezikovno realnost. Slovarsko verodostojnost je mogoče graditi na upoštevanju obeh teh dveh prvin.

Helbig 1990, Grochowski 2014). Nekaj razprav slovenskih avtorjev na temo členkov ne izkazuje homogenega pristopa oz. premalo razvidno prepletajo strukturalno jezikovnosistemsko določljivo funkcijo z besedilno in pragmatično.⁶ V tem smislu je predstavljen članek tudi v Slovenskih slovnica J. Toporišiča (npr. 2000, 445–49).

2 Funkcijska struktura stavčne povedi

Omejitev na strukturo stavčne povedi usmerja razumevanje problematike besednih vrst v funkcijo, ki jo imajo v stavčni povedi, se pravi v stavčne člene,⁷ hkrati pa izloča tiste besedne vrste, ki takšne funkcije nimajo.⁸ Pritegnitev propozicije kot pomenske podstave povedi⁹ loči, kot je znano, potencialne stavčnopovedne člene na tiste, ki so lahko sestavina propozicije, samostalniško in glagolsko besedo, od pomensko dopolnjujočih stavčnih členov, med katere sodita potencialni pridevniški prilastek z razvrstitvijo ob samostalniku, predvsem lastnostna pridevniška beseda, in potencialni prislovni prilastek, prislovna beseda notranjih okoliščin, z razvrstitvijo ob glagolu.

Potencialni propozicijski stavčni členi vzpostavljajo na svoji vertikalni osi po pomembnosti hierarhizirano razmerje z denotatom, kot ga oblikuje propozicija.¹⁰ Hierarhizacija propozicije je glede na pomembnost potencialnih stavčnih členov definirana z obveznostjo leve glagolske vezljivosti, izražene s hibridno osebno glagolsko obliko kot nujnega in hkrati zadostnega pogoja za oblikovanje minimalne prostorsko-časovne osebko-povedkove strukture; morebitna desna vezljivost glagola samo širi stavčnopovedno strukturo na preostala delovalniška in ev. okoliščinska mesta. V horizontalnem smislu je za realizacijo prvin propozicije v stavčne člene, ustrezne

⁶ Prim. zlasti prispevke M. Smolej (npr. 2015, 671–79). Opozoriti velja na članek A. E. Skubica (1999, 211–38), napisan z veliko akribijo. Avtor poskuša na podlagi Hallidayeve funkcijske slovnice izpostaviti členke s kohezijsko vlogo; zdi se, da vstopa v problematiko veznikov, tudi prislovov, stavčnih segmentov s premalo dorečenim razumevanjem funkcije primarnih členkov kot notranjih stavčnopovednih modifikatorjev. Inovativen je članek T. Korošca (2009, 99–09) na temo členka v besedilu. Med tipološko pregledne sodi članek I. Černelič (1991, 73–85).

⁷ V slovenskem prostoru je J. Toporišič v svoji slovnici (1976 in vseh kasnejših izdajah) odprl vrata opredelitvi besednih vrst načeloma z njihovo funkcijo v stavku. Vendar kot da mu je ta opredelitev premalo, je zapisal: »Besedne vrste so [...] pojmi za množice besed z enakimi skladenjskimi vlogami in drugimi lastnostmi (poševno A. V. M.).« Npr. pri glagolu je skladenjska opredelitev odpadla, navedena je samo neke vrste splošnopomenska: »Glagoli so besede, ki izražajo dejanje [...], stanje [...], dogajanje [...].« – Skladenjskofunkcijski vidik je v Toporišičevi slovnici razviden s pritegnitvijo zaimkov in števnikov v ustrezen besednovrstni okvir – samostalniške, pridevniške in prislovne besede; pri glagolski besedi pa bi bilo potrebno upoštevati glagolski primitiv (proverb). – Na zasnovni ravni Slovnici manjka smiselna utemeljitev skladenjskofunkcijskega načela delitve besednih vrst in dosledna izpeljava, ki bi morala poseči v samo zgradbo slovnice. Tako pa ostaja, v ožjem smislu seveda, klasično nespremenjena.

⁸ Tovrstno izhodiščno binarno členitev besednih vrst sem tudi grafično prvič predstavila v kritiki Toporišičeve *Nove slovenske skladnje* (1984, 142–55), kasneje deloma dopolnjeno (2000, 31), vendar pa še vedno z uvrstitveno zadrego povedkovnika kot dopolnjujočega stavčnega člena na tretji rang.

⁹ Pomenska podstava povedi, dvojnica v Toporišičevi *Novi slovenski skladnji* (1982, 225), v Slovenskih slovnica (1976, npr. 423 in 2000, npr. 492), je hkrati tudi okvirna, usmerjevalna razlaga propozicije; posebnost pri Toporišiču je večkrat uporaba *stavka* namesto *povedi*.

¹⁰ V tem smislu je izpostavljena osebko-povedkova struktura v vseh Toporišičevih slovnica (npr. SS 1976 idr.).

stavčnopovedni strukturi, potrebna, kot vemo, modifikacija propozicije. – Že sedaj lahko rečemo, da propozicijo sestavljajo slovarske entitete, endogeni leksemi, modifikacijo na prvi temeljni stavkotvorni stopnji pa slovnična razmerja od izhodiščnega prisojevalnega do ev. vezavnega in primičnega. Izhajamo torej iz dejstva, da temeljni stavčnopovedni vzorec združuje tako slovar kot slovnico jezika.

Smiselnost izhodiščnega opredeljevanja besednih vrst s stavčnočlenskimi funkcijami izhaja iz razumevanja sintagmatske, to je podredne strukture¹¹ tako slovarja, leksema, kot stavčne povedi. Podrednost leksema odseva na abstraktni ravni v hierarhičnem, se pravi podrednem strukturiranju najmanjših enot leksikalnega pomena – pomenskih sestavin (semov),¹² od kategorialnih prek uvrščevalnih do razločevalnih. Na besedotvornopomenski ravni, ki sodi tudi v slovar jezika, imamo opraviti prav tako s podrednim razmerjem med besedotvorno podstavo in obrazilom (Vidovič Muha 2011).¹³ Stavčno poved lahko kot najmanjše potencialno besedilo,¹⁴ najpogosteje pa kot besedilno enoto, definira prav tako sintagma, torej podredno razmerje med stavčnima členoma – osebkom in povedkom, tip *Lipa cveti* – cvetenje lipe : cvetoča lipa. Specifičnost prisojevalne stavčne sintagme, imenovane medsebojno odvisnostne (interdependenčne), izhaja iz pretvorbene dokazanega dejstva, da lahko izkazuje jedrnost in s tem hierarhično enakovrednost tako osebka kot povedka (Hjelmslev 1972, 28; Vidovič Muha 1984, 144–45).

Naj povzamemo: propozicijo je mogoče razumeti kot vozlišče zgradbe leksikalnega in abstraktnega besedotvornega pomena,¹⁵ slovarja torej, na eni strani, na drugi pa potencialne zgradbe stavčne povedi, nastale z možnostjo stavčnočlenske realizacije besednih vrst. Tovrstna dejstva izpostavljajo propozicijo kot vezni člen dveh temeljnih metajezikovnih entitet – morfologije in skladnje (sintakse), morfemske slovarske strukture besede kot leksema in stavčnopovedne strukture.¹⁶

¹¹ V strukturalnem smislu je sintagma, za razliko od skladnje (sintakse), omejena na morfemsko strukturo (izrazne) besede; ta pa je poredna. (Prim. Vidovič Muha 1994, 161–92, in tam navedeno literaturo.)

¹² Hierarhizirano razumevanje sveta v smislu vodilnega člena glede na odvisne člene ni lastno samo strukturalizmu, ampak do določene mere tudi kognitivnemu jezikoslovju seveda iz drugačnih metodoloških načel, ki pa temeljijo prav tako na sintagmatičnosti. Različnost poti lahko pripelje do istega cilja (Vidovič Muha, 2013, 51–97, in tam navedeno literaturo).

¹³ Za razumevanje smiselne povezanosti morfologije in skladnje na pomenskopodstavni, torej propozicijski ravni je dragocen samostalniški pomen priponskih obrazil/pripon navadnih izpeljank, tvorjenk iz predložne zveze in medponsko-priponskih zložen; ta so nastala iz zaimensko izraženih potencialnih stavčnopovednih funkcij propozicije. Velja torej, da ne more biti več besedotvornih pomenov, kot je sestavin propozicije, sama propozicija pa mora imeti najmanj toliko sestavin, kolikor je besedotvornih pomenov (Vidovič Muha 1988, 10–33; 2011, 82–103).

¹⁴ Pri nas je na to dejstvo prvi opozoril A. Breznik že 1908. leta (1982, 233–55; prim. še Vidovič Muha 1993, 497–507).

¹⁵ Besedotvorna abstraktnost pomena je razumljena v smislu predvidljivega pomena obrazilnih morfemov, ki izkazujejo zaimensko izražene funkcije propozicije (g. op. zgoraj, 13), lahko pa tudi določena slovnična razmerja, ko gre za zloženke, antropocentrične prislove, ko gre za predponka obrazila glagola, in določene merne pridevnike, ko gre za (samostalniške) modifikacijske izpeljanke (Vidovič Muha 1988, 2011).

¹⁶ Za A. Žele (2014) je »[p]ropozicija oz. pomenska podstava (s povedjem in udeleženci) [...] temeljna pomenska enota besedila, ki je z dokončno izrazljivo obliko ubesedeni rezultat pomensko-smiselnega sporočanja.« (2014a).

2.1 Sestava propozicije

Vprašanje sestave propozicije se zdi, da je z jezikovnosistemskega vidika¹⁷ mogoče doreči s tematsko usmerjenim naborom endogenih leksemov,¹⁸ pri čemer ni v ospredju izrazna podoba leksema, ampak njegov denotat: gre za predstavno prvino jezika, katere pomenska, natančneje pomenskosestavinska struktura je identična ne glede na to, ali imamo opraviti z izrazno eno-, dvo- ali večbesednostjo. Enote propozicije so torej identične z endogenimi leksemi kot enotami slovarja.¹⁹ Če sprejmemo dejstvo, da tovrstni leksemi kot pomenske enote jezika niso nujno prekrivni z (izrazno) endogeno besedo, da so torej lahko več kot enobesedni, potem je logično, da kot taki sodijo tudi v propozicijo.

2.1.1 Naj se ustavimo ob imenski zvezi, katere jedro je vedno samostalnik, razvija pa ga prilastek. Če je ta prilastek pravi vrstni pridevnik, tvori s samostalnikom stalno besedno zvezo, tip *cestni promet, pralni stroj črni kruh, črna maša, navadni volčin; zgodnji krompir*, ki tako kot prilastkovno nerazvit samostalnik vstopa na potencialna stavčnočlenska mesta, vezana na izražanje abstraktno ali besedilno konkretizirane prostorske funkcije; abstraktni prostor zaseda osebek, v primeru še desne vezljivosti glagola predmet, v zvezi s konkretnim besedilom pa še mesto prislovnega določila prostora in časa, izražene ga lahko tudi s predložnim samostalnikom. Zunanji propozicije so torej ostale vse pomenske skupine lastnostnih pridevnikov, nepravilni vrstni, t. i. antropocentrični pridevniki, nastali iz antropocentričnih prislovov, tip *zgornji, spodnji sosed*, svojilni pridevniki, tip *očetov avto*, in števniki pridevniki, npr. *trije bratje*.

Zavedajoč se, da je z uvrstitvijo imenske zveze s pravimi vrstnimi pridevniki v propozicijo ta izstopila iz samo formalnih (slovničnih) okvirov – ujemalnost, in se prevesila v leksikalnopomenski, naj ponovim vsaj tri, za obravnavano problematiko posebej pomembne lastnosti, ki utemeljujejo stalnost in s tem leksemkost tovrstnih imenskih zvez:²⁰

- Zaradi celovitosti leksikalnega pomena, ki ga tvorijo s samostalniškimi jedrom, ne morejo prehajati med sekundarne povedkovnike, se pravi, da ne morejo opravljati funkcije povedkovega določila; morebitno rabo v povedkovem določilu je mogoče razumeti kot izpust samostalniškega jedra,²¹ npr. *Ta računalnik je prenosni (računalnik) oz. prenosnik*; na slovnični ravni gre torej za okrnjeno stavčnočlensko funkcijo;

¹⁷ Tu se ne bomo spraševali o pragmatičnih okoliščinah, ki jih nekateri jezikoslovci uvrščajo med sestavine propozicije. (Pri nas npr. Kunst Gnamuš 1981).

¹⁸ Kot vemo (Vidovič Muha, ¹2000, 51–83; ²2013, 51–97), so leksemi, katerih leksikalni pomen izkazuje pomenskosestavinsko (semsko) strukturo, dveh vrst: endogeni, ki jih določa notranja uvrščevalna pomenska sestavina (UPS), in eksogeni, določeni z zunanjo UPS: med prve sodita samostalnik in glagol, ev. še prislovi zunanjih okoliščin, med druge razvijajoči stavčni členi – pridevnik, prislov notranjih okoliščin.

¹⁹ Vemo, da moramo na terminološki ravni ločiti besedo na slovarsko, ki ji ustreza pojem leksem, in izrazno, definirano glasovno (SS 1976, 90–92). Več o tem v *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* (²2013, 17–33).

²⁰ Definijske lastnosti pridevnikov in pridevnikiških zaimkov, tudi imenske zveze so predstavljene v več razpravah, in monografiji Vidovič Muha (npr. 1979; ¹2000; ²2013).

²¹ Več o teh vprašanjih Vidovič Muha (npr. 2013², kjer je zbrana tudi vsa literatura).

- na slovarski ravni se pojavlja razmeroma pogosta možnost univerbizacije tovrstnih zvez, npr. *prenosnik* – prenosni računalnik, *rdečka*²² – rdeča mravlja idr.;
- zanimiva lastnost, ki potrjuje leksemskost zveze pravega vrstnega pridevnika s samostalnikom, izhaja iz kontrastive z nemščino; vse tovrstne imenske zveze so v nemščini zloženske, tip *cestni promet* – *Straßenverkehr*, *črni kruh* – *Schwarzbrot* (Vidovič Muha, 1988, 311–22).

2.1.2 Razmislek o propozicijskih vprašanih glagola in morebitnega glagolskega okolja velja usmeriti v tri področja, in sicer v

- (a) glagole s prostim glagolskim morfemom (PGM);
- (b) zložene glagole²³ oz. potencialno zložene povedke, kjer gre za vprašanje zlasti besednovrstnega statusa povedkovnika;
- (c) obseg prislovov zunanjih okoliščin, kjer gre za vprašljivost propozicijskega statusa vzročnosti.

2.1.2.1 Zlasti prvega vprašanja, se pravi glagolov s PGM, slovenske pa tudi druge slovanske slovnice ne izpostavljajo. PGM-ji, ki so homonimni s predlogi, se kot taki obravnavajo znotraj sklonske problematike, se pravi kot predložni skloni. Njihov pomen je torej izražanje vrste slovnicega razmerja skupaj s sklonsko končnico (Vidovič Muha 1979; 1981; 2000, ²2013 idr.).²⁴

PGM-ji pa so poleg homonimne relacije s predlogi globinski prislovi, torej samostojni, nevezani morfemi; kot taki so del skladijske podlage obrazilnih, in sicer predponskih morfemov glagolov, tip *po-kriti* ← kriti [po], [] 'zgoraj'.²⁵ Če v tem kontekstu pustimo ob strani dejstvo, da v prislovnem pomenu nastopajo kot skladijska podlaga glagolskih sestavljenk, ostane na ravni propozicije pomembno spoznanje, da postanejo predlogi kot PGM-ji zanimivi, ko gre za propozicijsko predvidevanje družljivosti, se pravi potencialnih stavčnoočlenskih prislovnih določil kraja in časa, seveda če so izraženi samostalniško; ti so vedno predložni, natančneje PGM-jevski. Njihov pomen je osnovna prostorska ali časovna orientacija glagolskega dejanja glede na pomen samostalnika, ob katerem stojijo, npr. *Stanuje v Ljubljani*, v 'znotraj, notri', *Prihaja ob sedmih*, ob 'zraven, ko se začne'.

Smiselno bi bilo vzpostaviti razvidno propozicijo, se pravi PGM ob glagolu v propoziciji je potencialno prislovno določilo v stavčni povedi; propozicija navedenih dveh povedi se glasi *stanovati v Ljubljana; priti ob, sedem*. Če ob glagolu ni PGM-ja, gre za njegovo zmožnost vzpostaviti vezavno razmerje, seveda lahko tudi predložno,

²² Pogostnost univerbizacije je odvisna predvsem od aktualnosti denotata. Sicer pa je večina univerbiziranih izrazov prešla v knjižni jezik iz (splošnega) pogovornega, lahko tudi žargona, vendar tedaj verjetno v terminologijo in od tu ev. šele v knjižni jezik, pač zopet odvisno od denotata. Več o tem A. Vidovič Muha (1972, 35–52; 2000, 102–11), od tujih pa zlasti Jedlička (1974).

²³ Termin *zloženi glagol* sem prvič uporabila v *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* (2000) vzporedno s skladijskim terminom *zloženi povedek*. – Kot besednovrstni ustreznik povedkovemu določilu ga dosledno uporablja v svoji monografiji J. Snoj (2010).

²⁴ Ko gre za predložne sklone, se pojavlja vprašanje morfemskosti. Upravičeno bi lahko govorili o enem predložno-končniškem morfemu.

²⁵ Kot vemo, je nabor predponskih obrazil glagolov večji kot je nabor PGM-jev.

vendar ne z napovedjo v propoziciji, npr. povedi *Izseljenec hrepeni po domovini : Tone pleza po skalah*, izkazujeta propozicijo *izseljenec, hrepeneti, domovina: Tone, plezati po, skala*.

2.1.2.2 Drugo vprašanje se nanaša na razmerje med potencialnim zloženim povedkom in njegovo propozicijo. Tu je potrebno ločiti dva temeljna sklopa.

2.1.2.2.1 Formalno zloženi povedek je samo realizacija katere izmed oblik skladenjskih modifikacij glagolskega dela propozicije, npr. skladenjskega časa, razen sedanjika, pogojnega naklona, ene izmed dveh oblik trpnega načina. Gre torej za oblikotvorni in ne pomenotvorni proces; kot tak seveda ne more biti del propozicije. Kot je znano iz slovnice, slovarske in slovnične kategorialne lastnosti si razdelita glagol biti in opisni deležnik glagola.

2.1.2.2.2 Vsebinsko zloženi povedek je določen z dejstvom, da je v povedkovem določilu pomensko nov leksem, povedkovnik, ki daje vsebino, leksikalni pomen glagolskemu delu propozicije. Tudi v tem sklopu se pojavljata dve skupini.

(a) Tipični povedkovniki so določeni z naborom leksemov, katerih povedkovno-določilna funkcija je primarna, se pravi definicijska,²⁶ npr. *(biti) všeč, prav, rad*,²⁷ *žal*, tudi *kul, fer, super* idr. Tako kot za opisne in trpne deležnike formalno zloženih povedkov je tudi za primarne povedkovnike značilno, da se (opisno) stopnjujejo. Številčno sicer zelo omejena skupina primarnih povedkovnikov kot da s pogostnostjo svojega pojavljanja, tudi slogovno nezaznamovanostjo in zaznamovanostjo, to maloštevilnost relativizira in se tako umešča v središčno, pomensko, se pravi tudi denotatno nepogrešljivo leksiko jezika.

(b) Drugotni (sekundarni) leksemi so med povedkovnike prešli iz drugih besednih vrst,²⁸ največkrat iz samostalnika ali iz nepravega vrstnega pridevnika, prislova notranjih okoliščin tako, da so pridobili za povedkovo določilo relevantne slovarske in skladenjske kategorialne lastnosti, opustili pa svoje izvirne kot npr. *(biti) zdravnik, (biti) človek, (biti) copata, (biti) hudič, (biti) hud, (biti) mrzlo*.

V obeh primerih v povedkovem določilu ni samo oblika glagola, npr. opisni deležnik, ampak je nov leksem, nova slovarskopomenska enota. Da gre pri drugotnih, npr. iz samostalnika nastalih povedkovnikih za glagolsko, torej povedijsko funkcijo in ne več npr. za samostalniško, potencialno osebkovo, je med drugim izguba kategorialne slovarske lastnosti, vezane na opozicijo konkretno – abstraktno: vsi izsamostalniški povedkovniki so lahko samo abstraktni s pomeni npr. lastnosti, stanja, poklica, naziva. Opisno stopnjevanje, se pravi druženje s prislovi stopnje, kot katego-

²⁶ V SSČ so tudi prvotni povedkovniki uvrščeni med členke, npr. prav *Prav je, da se mu opravičiš*; členek se nenadoma pojavlja v skladenjski funkciji povedkovega določila.

²⁷ Gre za naklonski povedkovnik, ki za razliko od drugih primarnih povedkovnikov izraža prisojevalno ujemalnost, se pravi imenski kategoriji spola, *rad-∅,-a/-o*, in števila, *rad-i/-e/-a*; izražanje osebe je vezana na osebno glagolsko obliko.

²⁸ Pregledna tipologija metaforičnega povedkovnika, »povedkovniške metafore«, je predstavljena v delu J. Snoj (2010); vezana je na nekaj parametrov, npr. besednovrstni izvor tovrstnih povedkovnikov, njihove kategorialne pomenske sestavine, opredelitev t. i. kategorizacijskih, modalnih povedkovnikov (94–155).

rialna slovarska lastnost vseh tistih besednih vrst, ki lahko izražajo različno stopnjo razsežnosti ali intenzivnosti svojega denotata – glagol, tudi v osebni glagolski obliki, lastnostni pridevnik in iz njega nastali prislov – je značilno tudi za sekundarni izsamostalniški povedkovnik, če njegov denotat dopušča različno pojmovno/pomensko razsežnost oz. intenzivnost, npr. (*biti*) *zelo človek* 'zelo človeški'.

Drugotni povedkovnik – izvorni samostalnik s potencialno osebko oz. predmetno funkcijo, izvorni pridevnik ali prislov notranjih okoliščin s potencialno prilaščkovno funkcijo – kot sestavino zloženega glagola bi bilo mogoče prepoznavno vgraditi v propozicijo s pomožnikom *biti* + (drugotni) povedkovnik, npr. stavčne povedi kot *Sosed je učitelj*; *Sosed je hudič*;²⁹ *Sosed je dober*; tudi *Zunaj/Danes je mrzlo* imata dve propozicijski prvini, (potencialni) prvi delovalnik *sosed*, povedje (*biti*) učitelj, (*biti*) dober, (*biti*) hudič; tudi (*biti*) mrzlo, (*biti*) zunaj.

(b¹) Posebej velja izpostaviti dva tipa povedkovnikov, ki vplivata na dejstvo, da je trditev obvestilno zadostna in kot taka lahko že samostojno besedilo. Oba tipa imata svoj izvor v pomenskosestavinskih (semskih) lastnostih leksikalnega pomena. Kot povedkovnik se lahko pojavljata oba tipa slovarskih pomenskih sestavin:

- Vrednost uvrščevalne pomenske sestavine (UPS) ima zložen povedek, propozicijski zložen glagol z drugotnim izsamostalniškim povedkovnikom. Vzorec je vezan na metajezikovno razvrščanje, do določene mere slovarsko, tudi taksonomsko urejanje denotatov v smislu enosmerne zajetosti, inkluzije (Lyons (1980, 300-305; Halliday 1994, 119; Vidovič Muha 2000, 174-177): pomen povedkovnika v povedkovem določilu se uveljavlja kot hipernim, kot uvrščevalna pomenska sestavina (UPS), pomen osebkovega mesta pa je hiponim: (5) *Smreka je iglavec/drevo*; *Mačka je domača žival/zver*.³⁰ Tovrstne povedkovnike bi glede na funkcijo lahko imenovali uvrstitvene. Določa jih kar nekaj lastnosti:

- (a) vprašalnica *kaj je kaj*, npr. *Kaj je smreka? Smreka je iglavec/drevo*;
- (b) dosledna sekundarnost, nastali so iz prvotnega samostalniškega leksema;
- (c) nezaznamovanost števila; edninska oblika zadostuje, ker velja, da je *smreka iglavec*, torej so vse *smreke iglavci*;
- (č) odsotnost 1. in 2. osebe – tvorcev govornega dejanja – v osebni glagolski obliki, kar vpliva na
- (č') odsotnost oz. nerelevantnost osebe kot slovarske kategorialne lastnosti (KPS); ta je po obliki vedno tretjeosebna, saj 1. in 2. oseba kot tvorki govornega dejanja ne moreta imeti tovrstnega denotatnega pomena;
- (d) nerelevantnost tudi skladenjskih kategorialnih lastnosti, ki določajo glagol v povedku – osebno glagolsko obliko torej, kot so čas, naklon, način; kot take so v obliki za sedanjik, povedni naklon in tvorni način nezaznamovane s stališča omenjenih lastnosti.

Sicer pa je glagol *biti* do določene mere nadomestljiv s PGM-jevskim glagolom

²⁹ Ni jasno, zakaj naj bi v SSČ sodile med členke oz. členkovne funkcije besede kot npr. strahota kot členek *Strahota je* [...], hudič kot členek *Hudič je, če* [...]; *Hudič je vse skupaj*, ki se od zvez npr. *Hudo! slabo ipd. je* [...] loči samo po konotativnem pomenu, torej po slogovni zaznamovanosti; na skladenjski ravni gre v obeh primerih za povedkovo določilo.

³⁰ Po doslednem razvrščanju leksemskih denotatov v UPS z neposrednim pojmovno/pomensko višjim, širšim poljem, se ločuje terminološki slovar od npr. splošno informativnega, kot je SSKJ.

uvrščati se med, kar pa odpira možnost prislovnemu določilu kraja. Vendar je med glagoloma tudi temeljna razlika, ki jo izloči vprašalnica: *Kam uvrščamo* npr. *smreko* je posledično glede na vprašanje, *Kaj je smreka*. Torej kot objektivno dejstvena ostaja vprašalnica *Kaj je kaj*.

- Ena izmed razločevalnih pomenskih sestavin (RPS) ima definicijsko vrednost pomena leksema, seveda znotraj njegove UPS; predstavnopomensko je neopustljiva in kot taka lahko implicitno pleonatična, odvisno od stopnje objektivne preverljivosti tovrstne lastnosti, npr. (6) *Oglje je črno. Sodnik je pravičen*.

2.1.2.3 Propozicijsko mesto potencialne prislovnodoločilne funkcije je vezano, kot rečeno, samo na prostor in čas. Uvrstitev vzročnosti v stavčno funkcijo problematizira dejstvo, da vzrok, torej potencialno vzročno prislovno določilo, nima pretvorbene možnosti v besedotvorni morfem za razliko od prostora in časa, potencialnega prostorskega ali časovnega prislovnega določila, tip *kovač-ija* ←[tam, kjer je] *kovač[-φ]*, [] →-ija, *kovač-*; vsaj s tega vidika je upravičena njihova izločitev iz propozicije. Kot že rečeno, pri opredeljevanju števila propozicijskih sestavin lahko igra pomembno vlogo abstraktni besedotvorni pomen, ki ga v pretvorjeni obliki prepoznavamo v priponskih obrazilih navadnih izpeljank oz. priponah tvorjenk iz predložne zveze in medponsko-priponskih zloženk; obrazilno/priponskomorfemsko izražen pomen vzroka ne obstaja.

Naj povzamemo: Propozicija je nabor endogenih leksemov, iz katerih se z upovedovalnim postopkom oblikujejo samostojni stavčni členi; propozicijski nabor endogenih leksemov mora torej ustrezati potencialni stavčnopovedni strukturi. Kot že rečeno, zunaj propozicije ostajajo razvijajoči stavčni členi, kot so prilastek ob samostalniku (imenski zvezi) in prislovno določilo notranjih okoliščin ob glagolu, načeloma nastalo iz lastnostnih prislovov, ti pa iz lastnostnih pridevnikov.³¹

Kot je bilo že omenjeno, je med pridevniškimi prilastki nujno izločiti prave vrstne pridevnike – vrstni pridevniki prvega tipa – ki tvorijo z jedrnim samostalnikom en leksem, eno poimenovalno enoto (Vidovič Muha 2000, 62–75; 2013, 76–92), tip *okenska polica*. Kot taki sodijo skupaj s samostalniškim jedrom v propozicijo.

2.1.3 Slovarske kategorialne lastnosti propozicije

V zvezi s propozicijo je potrebno izpostaviti še pomembno vprašanje, ki se nanaša na kategorialne lastnosti besednih vrst. V zvezi s propozicijo so pomembne slovarske kategorialne lastnosti, nekaj smo jih že omenili, v zvezi z modifikacijo pa slovnične.

³¹ Ni jasno, kako je mogoče v SSČ uvrstiti med členke ali med »členkovne besede« – tako avtorica imenuje tiste, »ki lahko skladenjskopomensko nastopajo v vlogi členkov« (11) – obsežen nabor prislovov tako zunanjih kot notranjih okoliščin; med slednjimi so pogosti zlasti prislovi stopnje, katerih razvrstitev, kot je znano, je mogoča ne samo ob glagol, ampak ob vse tiste besedne vrste, ki lahko izražajo razsežnost, intenzivnost svoje lastnosti, torej tudi pred lastnostne pridevnike ali iz njih nastale prislove. Nekaj primerov: *ful pomeni*; *hudičevo se moti*; *karseda previdno*; *komaj dohajati*; *malce zmeden*; *mimogrede povedati*; *pomalem se jezi*; *preveč vprašati*; *drugič pridem*; *napil se je* kjerkoli. Sopomenke tudi ob konotativnih izrazih kot npr. *hudičevo, ful 'zelo'*, pa tudi ob npr. *malce* malo itd. niso uvrščene v SSČ.

Da sta slovar in slovnica po svoji zasnovi komplementarna segmenta jezika, dokazujejo tudi kategorialne slovarske lastnosti, ki so v stavčni povedi pogoj za realizacijo stavčnih členov, v slovarju pa prepoznavne kot kategorialne pomenske sestavine v funkciji izhodišnega pomenskega razvrščanja endogenih leksemov, tistih torej, ki izkazujejo notranji hierarhični pomenskosestavinski sestav (Vidovič Muha, 2000, 30–39; ²2013, 35–44). Ker je propozicija slovarski segment stavčnopovedne strukture, se slovarske kategorialne lastnosti – kategorialne pomenske sestavine, vgrajujejo v njeno izhodiščno (kategorialno) pomenskosestavinsko zgradbo; kot take niso podvržene nobene vrste modifikacij.

Slovnične kategorialne lastnosti se uveljavljajo v funkciji modificiranja propozicijskih besednih vrst v smiselne stavčne člene. Zunaj propozicijske strukture kot pomensko dopolnjujoči ostajata stavčnočlenski besedni vrsti – pridevniška beseda, ki ni prava vrstna, določena z ujemanostjo, in prislovna beseda notranjih okoliščin, določena s pomensko družljivostjo; prav tako ostaja zunajpropozicijski vzročni prislov v skladenjski funkciji prislovnega določila vzroka.

2.1.3.1 Pri udeležencih je temeljna kategorialna pomenska sestavina (KPS) *spol*, ki je izražen končniško, pri tvorjenkah tudi obrazilno.³² Temeljnost kategorije spola je upravičljiva ontološko, ko gre za naravni spol, kar odseva tudi v antropocentrični razločevalnosti kategorialne lastnosti *človeškega* glede na vse drugo, izraženo v zaimenski vrednosti *kdo* (č+) glede na *kaj* (č-). Antropocentričnost je tudi podlaga za potencialno izrazljivost kategorialne lastnosti *osebe* pri udeležencih.³³ Končniška zmožnost izražanja spola tako naravnega, tip *brat-φ*, *sestr-a*, kot slovničnega, tip *stol-φ*, *miz-a*, odpira homonimno razmerje tega morfema z modifikacijsko, torej slovnično oz. skladenjsko funkcijo.

Na metajezikovni ravni se lahko strinjamo, da sodita med udeleženske, torej samostalniške kategorialne lastnosti *sklanjatvenost* in *števnost*.³⁴ Gre za zmožnost izražanja skladenjskih kategorialnih lastnosti sklona in števila: samostalnik v udeleženski vlogi s sklonskimi končnicami realizira glagolskemu pomenu ustrezno vezljivostno polje in različnost števila glede na pojavnost samostalnika v udeleženskih vlogah. V tem smislu ločuje samostalniške denotate na *konkretne*, iz katerih so izločeni snovni in skupni kot neštevni; abstraktne (pojmovne) vedno določa neštevnost (SS 1976, npr. 210). – Pri imenski zvezi je nujno upoštevati tudi zmožnost samostalnika, da formalno (končniško) realizira ujemanje, se pravi prilastkovo privzemanje končniških lastnosti samostalniškega jedra.

³² Spol je leksikografska besednovrstna oznaka samostalnika.

³³ Utemeljitev tovrstne trditve izhaja iz dejstva, da sta tvorec in naslovnik govornega dejanja vedno človek – govoreči in ogovorjeni; izrazljivost te kategorije je lahko slovarska, se pravi zaimkovna *jaz*, *ti* v vseh treh številih, obvezno pa končniška z osebno glagolsko obliko; gre za znano udeležensko-povedijsko hibridnost glagolske oblike.

³⁴ Propozicijski obliki obeh kategorialnih lastnosti, števnosti in sklanjatvenosti, sta v funkciji nezaznamovanosti, se pravi edninska oblika v propoziciji za sposobnost izražanja števila, imenovalniška oblika v propoziciji za sposobnost izražanja sklona, v stavčni povedi (minimalnem besedilu) obvezna za izražanje prisojevalnega razmerja.

2.1.3.2 Povedje (predikat) je slovarsko določeno z morfemsko, pri tvorjenkah še obrazilno izraženim (slovarskim) časom, se pravi z *glagolskim vidom*,³⁵ in z načeloma neizraženo potenco *vezljivosti* (valence).

Da je vid slovarska kategorialna lastnost glagola – njegova kategorialna pomenska sestavina, je mogoče dokazati z dejstvom, da ima ne samo glagolsko predponsko obrazilo/glagolska predpona besedotvorno (obrazilno) vrednost, se pravi pretvorljivost v antropocentrični prislov zunanjih okoliščin, ampak da ima takšno vrednost lahko tudi glagolska pripona zlasti ko gre za izražanje vrst glagolskega dejanja, npr. *pridel-ova-ti* ← (1) [večkrat] pridelati, [] → -ova-, 'ponavljajnost'; (2) {delati, da} pridel{a{-φ}}, { } → -ova-, 'iztekanje dejanja'.

Tudi *vezljivost* (valenco) kot slovarsko kategorialno lastnost je mogoče definirati z zmožnostjo glagola organizirati vezljivostno polje, se pravi vezljivostni zmožnosti glagola ustrezen nabor udeleženskih vlog. Kot je znano, ni nujno, da pride do besedilne realizacije vseh vezljivostnih zmožnosti glagola.³⁶

Slovarske kategorialne lastnosti tako imenske kot glagolske so dejansko kategorialne pomenske sestavine. Ta status jim omogoča znotraj slovarja potencialno pomensko prepoznavnost različnih funkcij propozicijskih stavčnih členov. Temeljna slovarska pomenska členitev izhaja torej iz minimalne besedilne strukture – stavčne povedi. Posledično so torej slovarske kategorialne lastnosti kot kategorialne pomenske sestavine že vgrajene v morfemsko strukturo propozicijskih leksemov.

Naj povzamemo: udeležena v funkciji osebka – prvega delovalnika, kot temeljnega člana stavčne povedi, določajo spol, (antropocentrično) človeško, oseba, živo, konkretno, sklanjatveno, števno; v slovarju so to samostalniki. Povedje v funkciji povedka določa sposobnost oblikovanja vezljivostnega polja in glagolski vid, v slovarju so to glagoli.

2.2 Sestava modifikacije

Modifikacijski³⁷ proces mogoče bi bilo mogoče obravnavati v treh stopnjah: pri prvih dveh gre za jezikovnosistemsko modifikacijo propozicije, pri tretji pa tudi za besedilno modifikacijo stavčnih členov.³⁸

Na prvi jezikovnosistemski ravni je modifikacija vezana na proces *upovedovanja*, ki ga lahko definiramo kot upoštevanje skladenjskih kategorij pri propozicijskih,

³⁵ Vid je leksikografska besednovrstna oznaka glagolov v slovarjih slovanskih jezikov.

³⁶ Ločevanje med slovarsko zmožnostjo oblikovanja vezljivostnega polja – intenco – in tovrstno besedilno realizacijo – valenco – je upoštevana npr. v češki slovnici (MČ 3, 29). – Po zaslugi A. Žele ima slovensko jezikoslovje vezljivostni slovar (2008), zahtevno minuciozno delo, ki pa do danes še ni doživelo ustrezne predstavitve. Tudi sicer ima avtorica slovarja kar nekaj literature na temo glagolske vezljivosti; omenimo samo eno monografijo *Vezljivost v slovenskem jeziku: S poudarkom na glagolu* (2001).

³⁷ Izraz modifikacijski je v jezikoslovju uporabljen še za poimenovanje dveh nestavnočlenskih besednih vrst, člena in medmeta (Več o tem Vidovič Muha 2000, 83–88.)

³⁸ V kritiki Toporišičeve *Nove slovenske skladnje* (Vidovič Muha 1984/2, 142–56) sem 13 nehierarhiziranih modifikacijskih vrst, ki jih avtor navaja (277), ločila na »temeljne [...], ki so konstitutivni (bistveni) del povedi [...], npr. časovna, kolikostna, naklonska, nikalna, osebna, pomembnostna«, sledita stopnjevitostna in gotovostna, in nato »v celoti stilno zaznamovane odločitve« (153). Tudi v svoji slovnici (npr. 2000, 492–533) Toporišič modifikacij propozicije ne hierarhizira.

se pravi besednovrstnih leksemih tako, da postanejo tvorne prvine stavčne povedi, stavčni členi. Tudi upovedovanje se nam torej uveljavlja kot ločnica, ki členi kategorialne lastnosti na slovarske in slovnične, natančnejše skladijske.

Skladijske kategorialne lastnosti na prvi jezikovnosistemski ravni zajemajo upovedovalne prvine, obvezne za oblikovanje temeljnega levovezljivostnega, torej *prisojevalnega* razmerja. Temelnost osebkovo-povedkove strukture izhaja, kot je bilo že rečeno, iz stavčne povedi kot skladijsko medsebojno odvisnostne podredne zveze, kar dokazuje enakovrednost osebkovega in povedkovega stavčnega člena, pomensko pa iz reference z abstraktnim prostorom – samostalniška beseda, besedilno realiziran s prvim delovalnikom, in časom – glagolska beseda, besedilno realizirana z dejanjem. Glagolska desna *vezljivost*, izpostavlja še vezavno razmerje, pomensko odprto v abstraktni prostor, besedilno v pomensko različne vrste delovalnikov (Orešnik 1992, 29–51); *družljivost* odpira v najširšem smislu glagolsko dejanje, pomen povedka, v besedilno pogojeno prislovno določilo prostora in časa, umeščeno s PGM, če ga zaseda samostalnik. – Za temeljno stavčnopovedno skladijsko modifikacijo kot abstraktno stavčno strukturo je značilno, da je *število* kot skladijska realizacija števnosti – kategorialne slovarske lastnosti udeležencev, nerelevantna, zato nezaznamovana, se pravi oblikovno edninska. Lahko govorimo tudi o nezaznamovanosti *sklona* kot skladijske realizacije sklanjatvenosti, saj je ta vedno imenovalniški, ko gre za oblikovanje temeljnega stavčnopovednega, to je *prisojevalnega* razmerja. Denotat glagola v povedku narekuje sklonske oblike udeležencev desnega vezljivostnega polja.

Poleg navedenih za upovedovalni proces temeljnih skladijskih kategorij, ki bi jih lahko imenovali tudi izhodiščne ali prvotne, sodijo k upovedovanju še drugotne; te lahko modificirajo prvotne na ravni udeležencev s *število*, na ravni povedja, glagola v povedku, pa s skladijskim *časom*, *naklonom*, *načinom*, zanikanjem, *nikalnostjo*, tudi z opisno *stopnjo*, se pravi z druženjem s prislovi stopnje kot npr. *zelo*, *precej trpeti*, tudi *zelo všeč*, (*je*) *zelo človek*. Tvorec besedila ima skratka jezikovnosistemsko možnost svojemu komunikacijskemu namenu ustrezno izbiro števila udeležencev in glagolskih oblik. Pri vseh tovrstnih modifikacijah mora upoštevati dvofunkcijskost oblike – poleg edninskosti, ne nujno enosti, pri udeležencih, sedanjika, povednega naklona in tvornega načina pri povedju izražajo te oblike lahko še nezaznamovanost.

Ko gre za drugostopenjsko skladijsko modifikacijo, izpostavimo dva členka – *naj* v zvezi z realizacijo velelnika in *se* v zvezi z realizacijo eno izmed dveh oblik trpnika, tip *Naj dela*, *Naj bi delal*;³⁹ *Knjiga se tiska*.

V poseben tip skladijske modifikacije povedja sodi *nikalna* ubeseditev propozicije. Namreč če izhajamo iz glagolske oblike, je trdilna modifikacija lahko nezaznamovana, tip *Zvečer (vedno) berem*, lahko pa izraža pomen trdilnosti, z obveznim členkom *ne* ob povedku *nikalnost*, eksplicitno, kadar gre za odgovor na odločevalno vprašanje, še z dodatnim členkom *da/ne*.⁴⁰ Členka *da/ne* kot samostojni trdilnici/nikalnici imata za izražanje npr. stopnje te modifikacije členke kot *seveda*, *kajpada*, *nikakor (ne)* ipd.⁴¹

³⁹ Uvrstitev besedne oblike glagola *biti*, ki se za izražanje pogoja glasi *bi*, med členke, je nenavadno (SSČ, 19), saj gre, kot rečeno, samo za obliko glagola, za njegovo modifikacijsko funkcijo, in ne za pomensko samostojni leksem.

⁴⁰ O obliki in rabi modifikacijskih oblik v Toporišičevih slovnica (npr. 2000, 358–67).

⁴¹ Za razliko od SSČ v tem kontekstu stavčno strukturirani odgovori, npr. *Dvomim (da je doma)*, *Mislim, da ...*, *Ne vem, če ...* ipd. niso razumljeni kot členki. Med členke tudi niso uvrščeni prislovi kot

Naj povzamemo: Prvo- in drugostopenjska modifikacija propozicije je jezikovno-sistemska pogojena sposobnost vzpostavljanja temeljnega prvostopenjska stavkotvorna razmerja – prisojevalnost, ev. vezavnost in družljivost – znotraj propozicijskega nabora leksemov s slovničnimi sredstvi – načeloma vezanimi morfemi. Če je prvostopenjskost modifikacije definirana z vsebinsko nezaznamovanostjo skladenjskih kategorialnih lastnosti, jih drugostopenjska realizira v smislu namere tvorca besedila.

Tretjestopenjska besedilna modifikacija je nestavčnočlenska, torej zunaj stavčne zgradbe, zajema pa besedilne (modalne) členke.

2.3 Glede na povedano, je členke mogoče ločiti na jezikovnosistemske modifikatorje – obvezne prvine na 2. stopnji modifikacije, in na besedilne nestavčnočlenske modifikatorje – zunaj jezikovnosistemske predvidljivosti. Mednje se uvrščajo besednovrstno samostojni členkovni leksemi, določeni s primarno členkovno funkcijo. Predstavljajo problemsko jedro členkov. Za obe skupini členkov velja, da nikoli ne morejo biti nobene vrste stavčni člen, da so torej nestavčnočlenska modifikacijska besedna vrsta (Vidovič Muha npr. 1984, 144–145), zato ne morejo imeti ustrezne vprašalnice in s stavčnimi členi tudi ne morejo tvoriti sintagmatskega razmerja (MČ 2, 1986, 229; Toporišič 2000, 445). So torej nepregibna modifikacijska besedna vrsta⁴² s prekrivno slovarsko in besedilno izrazno podobo.

V slovenskem jezikoslovju ostaja vtis, da se ne ločuje primarne besedne vrste členkov od sekundarne, čeprav je primarna funkcija ne samo členkovne, ampak katerikoli besedne vrste tista, ki mora vsebovati prepoznavne (kategorialne) lastnosti, takšne torej, ki jo ločijo od vseh drugih besednih vrst.⁴³ Vsaj s slovarskega vidika je pomembno doreči besednovrstno opredelitev besed kot npr. *še, le, samo, že; pravzaprav*, ki po svojih definicijskih lastnostih ne sodijo med prislove, veznike, še manj med povedkovnike, medmete.⁴⁴ Pri omenjenih in njim podobnih besedah tudi ne gre za Toporišičeve »skričke« stavkov (2000, 445), ampak prej za njihovo referenco s stavčnim denotatom.

Če so jezikovnosistemske členke skladenjski modifikatorji oz. natančneje – (so) realizatorji nekaterih skladenjskih kategorialnih lastnosti glagola, so besedilni členki vsebinski modifikatorji.⁴⁵ Za besedilne členke veljata vsaj še dve definicijski lastnosti:

verjetno, ev. možno, mogoče ipd., tudi ne prislovi kot *včasih, nikoli, redkokdaj*; torej (*Da*), *včasih (berem)*, (*Ne*), *nikoli (ne berem)* ipd.

⁴² Kot modifikacijska besedna vrsta so bili skupaj z medmeti predstavljeni v kritiki Toporišičeve *Nove slovenske skladnje* (Vidovič Muha 1984, 144).

⁴³ V tem smislu bi bilo lažje odgovoriti na vprašanje kako je z »veznikom v členkovno rabi« besede *da* v stavčni povedi kot »Da mi pri priči izgineš!«, o kateri med drugim razmišlja M. Smolej (2015: 671–79). Če bi si dovolili ne samo »konstrukcijski«, ampak tudi rekonstrukcijski »pristop« (677), potem bi izhajali iz opuščene glavnega stavka npr. s katerim izmed glagolov rekanja v povedku kot *Ukazujem, da mi [...]; da* je klasični podredni veznik predmetnega odvisnika. – Nenavadna je ugotovitev, da je v korpusnem označevalniku JOS »[v]zrok različne obravnave etimološki«, ko gre za sinonimna prislova v identičnih zvezah »Mogoče bo jutri deževalo« – *mogoče* po JOS-u »splošni prislov« – in »Morda bo jutri deževalo« – *morda* pa »členek«. Kaj pa če se je JOS zmotil?

⁴⁴ V tem smislu je zanimiv članek N. Jakop (2000, 67–81).

⁴⁵ Pomenske skupine členkov, s katerimi so posamezni členki označeni, navaja SSČ (12).

- odprta razvrstitev,⁴⁶ dejansko pred katerokoli sestavino stavčne povedi, se pravi lahko tudi pred drugim členkom, če ga lahko pomensko dopolnjuje;
- modifikacijski pomen ima načeloma možnost vzpostavitve pomenske reference z globinsko stavčno strukturo,⁴⁷ se pravi, da ima možnosti pomensko adekvatnega izraza v stavčnem denotatu, ki pa, za razliko od medmeta, nima funkcije (stavčne) povedi kot samostojne besedilne enote.

Besedilni členki izkazujejo torej dvojno modifikacijsko možnost – lahko globinsko s stavčno povedjo, in površinsko: s pomenom pretvorjenega dela stavčne povedi vplivajo na pomen stavčnega člena, ob katerega se razvrščajo, tip *Tudi sosed obrezuje jablane – vsi [...]* – (torej) *tudi sosed*; *Sosed tudi obrezuje jablane – vse dela – (torej) tudi obrezuje*; *Sosed obrezuje tudi jablane – vsa drevesa – (torej) tudi jablane*; *Tudi naš sosed [...]* – vsi sosedje [...] – (torej) *tudi naš sosed [...]*; *Pravzaprav tudi sosed [...]*; [...] pravzaprav *tudi obrezuje [...]*; [...] pravzaprav *tudi jablane [...]*; [...] pravzaprav *tudi naš sosed [...]*.

2.4 Predvsem v smislu omenjenih dveh lastnosti se medmeti, ki so prav tako modifikacijska besedna vrsta, ločijo od členkov. Če velja za členke, da delujejo znotraj stavčnopovedne zgradbe kot vsebinski modifikatorji posameznih delov stavčne povedi, so medmeti zunaj nje, se pravi, da nikoli ne modificirajo posameznih delov povedi; t. i. horizontalna modifikacija pri njih odpade. Za vse pomenske skupine medmetov – razpoloženske, posnemovalne, namerne (Vidovič Muha 2000, 86–88; ²2013, 97–107),⁴⁸ velja, da so izraz celovitega govornega dogodka oz. drugače – njihov denotat je izrazno modificiran celovit govorni dogodek, na jezikovnosistemski ravni stavčna poved. Od členkov jih na izrazni ravni loči tudi dejstvo, da je tvorjenje zlasti razpoloženskih medmetov v veliki meri poljubno, se pravi ne nujno leksikalizirano. Zlasti posnemovalni medmeti so verbalizacija slišanege, se pravi z glasom (človeka) izraženege, zato zapis do določene mere lahko variira. Pri medmetih je torej vsaj deloma dopustna osebna variantnost znotraj istega jezika, seveda pa tudi medjezikovna variantnost. Zato je zlasti za razpoloženske pa tudi posnemovalne medmete značilna ekspresivna (čustvenostna) konotativnost.⁴⁹

Vendar pa členke in medmete povezuje dejstvo, da sta nestavčnočlenski besedni vrsti z modifikacijsko funkcijo, vendar s temeljno razliko: členek je vedno znotrajstavčni modifikator z leksikaliziranim izrazom, medmet pa modifikator govornega dejanja s stavčnopovedno zgradbo in ne nujno leksikalizirano izrazno podobo.

⁴⁶ Tovrstno opredelitev členkov je zaslediti tudi v MČ 2 (229); do določene mere jo je mogoče zaznati tudi v Toporišičevih slovenski slovnici ⁴2000 (445).

⁴⁷ Za dokončno opredelitev členkov pa tudi za slovarsko delo bi bil nujen korpusni nabor primarnih členkovnih leksemov.

⁴⁸ V Toporišičevih slovnica h so pomenske skupine medmetov predstavljene tudi glede na glasovno podobo (npr. 2000, 451–63).

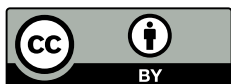
⁴⁹ Ob ponovni izdaji SSČ bi bilo nujno opustiti tudi primarne medmete kot *ah, aha, aja* ipd. in razčistiti razmerje med členki in medmeti, se pravi držati se izhodiščih meril, kar pa seveda ni vedno lahko. – Tako kot pri vseh besednih vrstah ločimo tudi pri medmetih drugotno medmetno funkcijo. Nekaj zgledov iz SSČ, ki izkazujejo vprašljivo uvrstitev v členkovno funkcijo – oznaka *kot členek* – konotativnih primarnih samostalnikov, katerih funkcija je medmetna ali npr. povedkovniška, nikakor pa ne členkovna, npr. *Drek*, ne bom se pustil; *Fant*, kako pojejo; *Figico (Figo, figole)*, ne bom te ubogal; *Grozota* (je), kakšna je mladina; *Hudiča (Hudika, Hudimana)*, bo mir ali ne; *Klinec*, pa taka družba; *Mater*, kako so igrali.

3 Smiselnost jezikoslovnega raziskovanja temelji tudi na možnosti poiskati posameznim jezikovnim vprašanjem mesto v celoviti jezikovni zgradbi in v tem kontekstu ugotoviti njihovo vlogo. Prav besednovrstna vprašanja se lahko osmišljajo z delovanjem jezika, z njegovo ontološko socializacijsko vlogo. Jezikovno izvorna, besedilno pa lahko zadostna stavčna poved s svojo razvejano strukturo nam to omogoča.

VIRI IN LITERATURA

- Anton BAJEC, Rudolf KOLARIČ, Mirko RUPEL, Jakob ŠOLAR, 1956, 1964, 1971: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS.
- Anton BREZNIK, 1982: Besedni red v govoru. Jezikoslovne razprave. Ur. J. Toporišič. Ljubljana: SM. 233–55.
- Ivanka ČERNELIČ, 1991: Členek kot besedna vrsta v slovenskem knjižnem jeziku. *Jezikoslovni zapiski 1*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- M. GROCHOWSKI, 2014: *Słownik gniazdowy partikul polskich*. Krakov: Polska Akademia Umiejętności.
- Robert GROŠELJ, 2015: Kriteriji besednovrstnosti v sodobnem slovenističnem jezikoslovju. *Obdobja 34: Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*. Ur. M. Smolej. Ljubljana: ZIFF. 269–76.
- M. A. K. HALLIDAY, 1994: *An introduction to functional grammar*. London, Melbourne, Auckland: Edward Arnold.
- Gerhard HELBIG, ²1990: *Lexikon deutscher Partikeln*. Leipzig: Verlag Enzyklopädie.
- Louis HJELMSLEV, 1972: *O základech teorie jazyka*. Praga: Academia.
- Alexander V. ISAČENKO, 1954: *Grammatičeskij stroj rusckogo jazyka*. Bratislava: Izdatel'stvo Slovackoj akademii nauk.
- Nataša JAKOP, 2000: Vežanost poudarnih členkov na določeno besedno vrsto oziroma stavčni člen. *Jezikoslovni zapiski*. Ljubljana: ZRC SAZU. 67–81.
- Franc JAKOPIN, 1968: *Slovnica ruskega knjižnega jezika*. Ljubljana: DZS.
- Alois JEDLIČKA, 1974: *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Praga: Universita Karlova.
- Tomo KOROŠEC, 2009: K izboljšanju redakcije členkov v SSKJ. *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika*. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU.
- Ivanka KOZLEVČAR, 1968: O pomenskih kategorijah samostalnika v povedkovi rabi. *Jezik in slovstvo* 13/1. 11–16.
- Olga KUNST GNAMUŠ, 1981: *Pomenska sestava povedi*. Ljubljana: Pedagoški inštitut pri Univerzi Edvarda Kardelja.
- John LYONS, 1987 (1980): *Semantik*. Zv. 1. München: Verlag C. H. Beck.

R. F. MIKUŠ, 1960: *Prostorni podatak događaja*. Radovi 1. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.

Mluvnice češtiny [2], *Tvaroslovi* (MČ), 1986: Praga: Československá akademie věd.

Mluvnice češtiny [3], *Skladba* (MČ), 1987: Praga: Československá akademie věd.

Janez OREŠNIK, 1992: *Udeleženske vloge v slovenščini*. Ljubljana: SAZU.

Andrej E. SKUBIC, 1999: Ogleđ kohezijske vloge členska. *Slavistična revija* 47/2. 211–38.

Mojca SMOLEJ, 2015: Členek v sodobnem slovenskem jezikoslovju. *Obdobja 34: Slov-nica in slovar – aktualni jezikovni opis*. Ur. M. Smolej. Ljubljana: ZIFF. 671–78.

Jerica SNOJ, 2010: *Metafora v leksikalnem sistemu*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Ju. J. ŠVEDOVA (ur.), 1970: *Grammatika sovremennogo ruskogo jazyka*. Moskva: Akademija nauk SSSR.

Jože TOPORIŠIČ, 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

--, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.

--, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Ada VIDOVIČ MUHA, 1972: Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksi-ke. *VIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: FF. 35–52.

--, 1978: Merila pomenske delitve nezaimenske pridevniške besede. *Slavistična re-voja* 26/3. 253–76.

--, 1984: Nova slovenska skladnja J. Toporišiča. *Slavistična revija* 32/2. 142–55.

--, 1988: *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženok*. Ljubljana: Parti-zanska knjiga, Znanstveni tisk.

--, 1988: Kontrastive slowenische-deutsche Typologie der Nominalkomposition. *Wi-ener slawistischer Almanach* 22. Dunaj. 311–22.

--, 1993: Breznikov jezikoslovni nazor v njegovi razpravi o besednem redu. *Slavistič-na revija* 41/4. 497–507.

--, 1994: O izvoru in delovanju jezika ali teorija sintagme R. F. Mikuša (s predstavi-tvijo trikotnika Ramovš – Mikuš – Belić). *Slavistična revija (Ramovšev zbornik)* 42/1. 161–92.

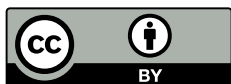
--, 2009: Skladijska interpretacija glagolskih predpinskih obrazil. *Slavistična re-voja* 57/2. 251–61.

--, 2011: *Slovensko skladijsko besedotvorje*. Ljubljana: ZIFF.

--, 2013: *Slovensko leksikalno pomenoslovje (SLP)*. Ljubljana: ZIFF.

Andreja ŽELE, 2001: *Vezljivost v slovenskem jeziku: S poudarkom na glagolu*. Lju-bljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

--, 2008: *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Zbirka Slovarji).

- , 2011: Povedkovnik kot skladijska in slovarska kategorija. *Jezikoslovni zapiski* 17/1. 27–34.
- , 2012: O propozicijskosti med prislovi (z vidika dosedanjega slovanskega jeziko-slovja). *Slavia Centralis* 5/2. 21–36.
- , 2014: *Slovar slovenskih členkov*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- , 2014a: Medpropozicijskost z vidika družljivosti glagolov oz. povedkov. *Slavia Centralis* 7/2. 5–17.

SUMMARY

1 The logic behind the classification of parts of speech based on their sentence constituent functions is based, on the one hand, on the understanding of the syntagmatic structure of the lexicon, which is on the abstract level reflected in subordinate structuring of the smallest units of lexical meaning, i.e., semantic components (semes), and on the other, in the similarly syntagmatic structure of the smallest potential text or part of a text—a complete (clausal) sentence. Its lexical (dictionary) segment is represented by the proposition, which is defined with a thematically oriented set of endogenous lexical items capable of grammatical modification into sentence constituents, i.e., a complete sentence.

1.1 The fact that lexicon and grammar are, by their design, complementary segments of the language is evident from categorial lexical (dictionary) attributes that are requisite for realization of parts of speech in the sentence and are categorial semantic components of the lexicon: the participant functioning as the subject—first actant as the basic constituent of a complete sentence is defined by gender, anthropocentric marking as human, person, animate, concrete, declination, countable—in the lexicon, these are nouns. The predicate functioning as predicator defines the ability of forming a valency field and the verbal aspect, which are verbs in the lexicon. – A complete sentence is realized by categorial syntactic attributes, i.e., number, case in participants, time, mood, voice, affirmation/negation in the predicate.”

1.2 Endogenous lexical items as elements of the proposition are expression of the denotation rather than phonetically defined words. In this sense, set (nominal) phrases, e.g., with a classifying adjective as attribute, like *strojni inženir* ‘mechanical engineer’, fall into the category of participants as well. In the case of complex predicator when there is a new lexical item in the predicative, the proposition also has the complex predicate, i.e., a complete grammatical-lexical predicative information, just like the (non-complex) predicator has, e.g., *(biti) všč* ‘to appeal’; *(biti) učitelj* ‘(to be) a teacher’, *(biti) jezen* ‘(to be) angry’, *(biti) mrzlo* ‘(to be) cold’.

2 Modification of the proposition is the ability to establish a basic first-degree clause-forming relationship—predication, potential government and collocability—within a propositional set of lexical items by grammatical means—in principle, bound morphemes. First-degree modification is defined by unmarked content of the syntactic

categorial properties; in the predicate, the forms defining it are present tense, indicative, active voice in the affirmative form, and singular for first actant. – Second-degree modification concretizes syntactic categorial properties of both predicate and participants from the standpoint of functional semantics; in addition to bound morphemes, it includes linguo-systemic (modal) particles such as *naj*, *se*, and in the affirmative/negative modification the particles *da/ne*. – Only third-degree textual modification of the proposition includes lexical items, which are, however, not sentence constituents, i.e., they are outside of the syntactic structure; those are textual (modal) particles. – Limiting the discussion on particles, it is possible to say that both linguo-systemic and textual particles fulfill the modal function in the language. The latter represent the core problem of particles and are defined by open classification next to sentence constituents and, in principle, the deep clause.